

جنایت بی‌عقوبت؛ اعتراضات ۲۰ تیر ماه ۱۳۷۸ در دانشگاه تبریز

دانشجویان در تحولات سیاسی ایران معاصر نقش مهمی داشته‌اند. دانشگاه برای آنها فضای امنی جهت تبادل افکار، اعتراض و بیان مشکل‌هایشان بوده است. با انقلاب فرهنگی و تعطیلی موقت دانشگاه‌ها در سال ۱۳۵۹، دانشجویان به شدت سرکوب شدند و فضای دانشگاه نیز بسته شد. پس از نزدیک به دو دهه، در سال ۱۳۷۸ تهران و تبریز شاهد اولین اعتراضات وسیع دانشجویی بودند. وقایع تیرماه ۱۳۷۸ در تهران، که با اعتراض به طرح اصلاح قانون مطبوعات آغاز شد و پس از حمله نیروهای امنیتی به دانشجویان ساکن کوی دانشگاه [۱] و ضرب و شتم شدید دانشجویان و تخریب خوابگاه‌شان به اعتراضات گسترده خارج از دانشگاه منجر شد، بازتاب زیادی پیدا کرد. اما اتفاقاتی که در دانشگاه‌های دیگر، [۲] به خصوص دانشگاه تبریز افتاد و به کشته و زخمی شدن، بازداشت، [۳] محکومیت و محرومیت از تحصیل تعداد زیادی از دانشجویان منجر شد، کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

photo credit: Hassan Sarbakhshian

در روزهایی که رسانه‌های داخلی و خارجی درگیر پوشش اخبار کوی دانشگاه تهران بودند، دانشجویان در تبریز برای اعتراض به حمله به کوی دانشگاه در تهران دست به تجمع زدند. این تجمع آنطور که شاهدان عینی در مصاحبه با بنیاد عبدالرحمن برومند گفتند روز ۲۰ تیرماه سال ۱۳۷۸ از صحن دانشگاه تبریز شروع شد، اما در آخرین ساعات با ورود نیروهای مسلح به محیط دانشگاه سرکوب شده و در نهایت منجر به کشته شدن چند نفر و زخمی شدن و بازداشت تعداد زیادی از دانشجویان شد. [۴] در تبریز دانشجویان نه تنها از سوی نیروهای امنیتی سرکوب شدند، بلکه تعداد زیادی بازداشت شدند و مورد پیگیری قضایی قرار گرفتند. مقامات قضایی در تهران با محاکمه کردن برخی از مسئولان حمله به کوی دانشگاه و پرداخت دیه به برخی از قربانیان خشونت نیروهای امنیتی در کوی دانشگاه دستکم تظاهر به اجرای عدالت کردند، ولی در تبریز حتی به همین میزان هم پاسخگو و پیگیر نبودند.

شاهد عینی: «دو هزار نفر در محوطه دانشگاه بودند»

اعتراض دانشگاه تبریز در همبستگی با دانشجویان تهران

تجمع اعتراضی دانشگاه تبریز روز یکشنبه ۲۰ تیرماه ۱۳۷۸، دو روز بعد از حادثه کوی دانشگاه تهران به وقوع پیوست. شاهدان عینی، فعالان و سازمان‌دهندگان تجمع تایید می‌کنند که تجمع در حمایت از اعتراضات دانشگاه تهران و اعتراض به حمله به کوی دانشگاه (که خبر آن روز ۱۹ تیر به دانشجویان تبریز رسید)، سازماندهی شده بود. روزنامه همشهری «مخالفت با طرح اصلاح قانون مطبوعات» را نیز به دلایل این تجمع افزوده است. [۵]

به روایت شاهدان عینی، تجمع‌های روز ۲۰ تیرماه ۷۸ تبریز از روز قبل سازماندهی شده بود. آقای علیزاده‌آذر عضو کانون مستقل دانشجویان دانشگاه تبریز می‌گوید:

«روز ۱۹ تیرماه به اسم کانون بیانیه‌ای نوشتیم و به همراه برخی دیگر از دانشجویان در دفتر نشریه امید زنجان تایپ کردیم. ۵۰۰ نسخه از آن کپی کردیم و سعی کردیم داخل دانشگاه و داخل شهر توزیع کنیم. بیشتر دوستان کانون از محتوای بیانیه بی‌اطلاع بودند و مسئولیتش با ما بود، با آنها نبود. روز شنبه ۱۹ تیر ما این را پخش کردیم و برای ساعت ۱۰ صبح روز ۲۰ تیر تقاضای تحسن کردیم.»

دانشجویان در اقدامی پیشگیرانه، صبح روز ۲۰ تیر برای گرفتن مجوز نزد فرماندار تبریز رفته و مراتب تجمع را

به او اطلاع دادند. خلیل عزیزاده‌آذر در مورد این ملاقات گفت: «من و آقای [علی] مهری برای کسب مجوز رفتیم پیش آقای [عباس] خورشیدی [فرماندار تبریز]. ایشان بدون وقت قبلی ما را پذیرفت. ما هم بیانیه را به ایشان دادیم و تقاضای مجوز کردیم. از آنجا که تحصنی که ما پیشنهاد کرده بودیم داخل دانشگاه بود، آقای خورشیدی گفت این مجوز نه از سوی ما بلکه باید از سوی دانشگاه صادر شود. آنجا به ما هشدار داد اگر از دانشگاه خارج شوید شورای تامین استان حکم تیر داده و شما حق ندارید از دانشگاه خارج شوید.» [۶]

با این مقدمات، تجمع‌ها روز یکشنبه ساعت ۹ در صحن دانشگاه آغاز شد. یک گروه با هسته اولیه ۴۰ تا ۵۰ نفر و در پی فراخوان تشکلی به نام کانون مستقل دانشجویان دانشگاه تبریز [۷] و گروه دیگر با هسته اولیه ۵۰ تا ۶۰ نفر به دعوت انجمن اسلامی دانشگاه تبریز [۸] به مرور به تعداد شرکت‌کنندگان افزوده شد و بعد از مدتی این دو تجمع جداگانه، قابل تفکیک از یکدیگر نبودند. شاهدان عینی در مصاحبه با بنیاد برومند تأیید می‌کنند که جمعیت چشمگیر و کم‌سابقه بوده است. به گفته یکی از آنها روز یکشنبه وقتی وارد محوطه دانشگاه شد شاهد جمعیتی بود که تا آن روز در دانشگاه مشابه‌اش را ندیده بود؛ حدود دو هزار نفر. [۹] حتی منابع حکومتی هم جمعیت حاضر در محوطه دانشگاه را قبل از ظهر حدود ۲ هزار نفر و از ساعت ۱۴ بعد از ظهر حدود ۵ هزار نفر تخمین می‌زنند. [۱۰]

عارف سلیمی، یکی از اعضای دیگر کانون مستقل دانشجویان تبریز به بنیاد برومند گفت: «ساعت بین دوازده تا یک بعد از ظهر چند اتوبوس از دانشجویان دانشگاه سهند به ما ملحق شدند. آنها هم در خیابان مقابل دانشگاه به تحصن دانشجویان ملحق شدند.» این گردهمایی‌ها مسالمت‌آمیز بود اما در پی تجمع نیروهای لباس شخصی در خارج از دانشگاه و تلاش آنها برای تصویربرداری، دانشجویان به خارج از دانشگاه رفتند. نخستین درگیری‌ها به صورت سنگ‌پرانی‌هایی بود که آغاز کننده آن بسیجیان و به گفته علی‌رضا رایگان، یک معترض دیگر که از دانشگاه آزاد به معترضان دانشگاه تبریز پیوسته بود، طلاب تجمع‌کننده مقابل دانشگاه بودند. [۱۱]

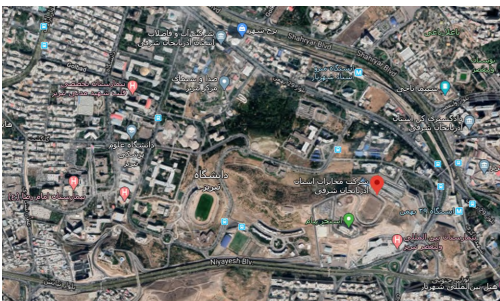
یکی از برگزارکنندگان پیرامون چگونگی آغاز درگیری‌ها می‌گوید:
«به دانشگاه و فرمانداری اعلام کرده بودیم [که تجمع در] مقابل کتابخانه مرکزی دانشگاه یک محوطه باز بود و دفتر ریاست دانشگاه [خواهد بود]... ما پیش‌بینی نمی‌کردیم که همه دانشجویان شرکت کنند چون امتحانات پایان ترم بود. تحصن ما آنجا شروع شد. با اطلاعی که ما از وجود حکم تیر داشتیم، سعی کردیم هم یک مقدار دانشجویان را آرام کنیم، هم حق اعتراض را به رسمیت بشناسیم. ولی در بین این راهپیمایی که ما داشتیم چند نفری مشغول فیلمبرداری و عکسبرداری بودند که در آن شرایط بسیار بسیار تحریک‌کننده بودند. عده‌ای از دانشجویان که می‌دانستند که ممکن است این عکس‌ها مشکلاتی را برایشان بوجود آورند سعی کردند آنهایی که فیلمبرداری و عکسبرداری می‌کنند بگیرند و فیلمشان را بگیرند. تحصن آرام تقریباً به خشونت کشیده شد. از طرف خود دانشجویان و کسانی که از بیرون داشتند فیلمبرداری می‌کردند. و از طرفی هم انجمن اسلامی دانشجویان را به سمت دانشگاه کشاورزی برد. متأسفانه دانشجویان از روی نرده‌های دانشگاه بیرون پریدند. بین دانشکده فنی و حرفه‌ای دانشکده فنی و دانشکده کشاورزی از دو طرف از دانشگاه خارج شدند. خب متأسفانه ما هم نتوانستیم تحصن را در جایمان ادامه دهیم. ما هم به دانشجویان دیگر پیوستیم و سعی کردیم اوضاع را کنترل بکنیم چون می‌دانستیم که اگر اینها از دانشگاه خارج شوند ممکن است به آنها تیراندازی شود. خارج از دانشگاه ماشین‌های آتش نشانی بودند که با آبپاش برخورد می‌کردند. برخورد خشونت‌آمیز به اون شکلی نبود. نزدیک دانشکده کشاورزی متأسفانه -اگر سردر اصلی دانشگاه پشت سر شما قرار بگیرد- دست راست پاسگاه نیروی بسیج بود. از آن قسمت یک مقدار از طرف لباس شخصی‌ها و بسیجی‌ها درگیری بود. درگیری در حد سنگ‌پرانی. نیروهای انتظامی برخوردی نمی‌کردند.» [۱۲]

به گفته علی‌رضا رایگان، درگیری‌هایی نیز با طلاب که در خارج از دانشگاه تجمع کرده بودند نیز صورت گرفت:

«البته زمانی که تجمع شروع شد در این ساعت به طرف دانشکده کشاورزی کشیده شد به نزدیک درب شمالی دانشگاه تبریز بود. درها را بسته بودند. جلوی مدرسه حوزه علمیه تبریز که فاصله‌اش با دانشگاه خیلی کم است، تعدادی از طلاب تجمع کرده بودند. این طرف شعارهای دانشجویان بود و آن طرف تقریباً به صورت آماده‌باش ایستاده بودند... گروه‌های ده نفره و بیست نفره همه جلوی دانشگاه منتظر بودند... برخورد فیزیکی بعد از ساعت ۱۱ و ۱۲ و یک شروع شد. اول سنگ‌پرانی بود با طلاب. گاهی آنها می‌آمدند، جلو گاهی دانشجویان... هر از چند گاهی هم دانشجویان هماهنگ کننده با دانشجویان صحبت می‌کردند و آنها موقتاً بر می‌گشتند داخل دانشگاه و در

بسته می‌شد. بعد دیگه طوری بود که خود طلاب تا پشت نرده‌های درب دانشگاه می‌آمدند و از همان جا سنگ می‌زدند.» [۱۳]

دانشجویان بعد از فروکش کردن درگیری‌ها به دعوت فعالان دانشجویی بار دیگر وارد دانشگاه شدند. به گفته شاهدان عینی فضا احساسی بوده و دانشجویان تحت تاثیر فضا، بار دیگر، این بار حدود ساعت ۱۱ صبح به شکلی گسترده با شکستن درب اصلی دانشگاه وارد بلوار ۲۹ بهمن شدند. «این مسیر را نیروی ضد شورش با لباس‌ها و کلاه و سپر مخصوص پوشش داده بود.» [۱۴]

در فاصله ساعت ۶ تا ۷ بعد از ظهر درگیری‌های خارج از دانشگاه شدیدتر شدند. حمله‌ها بیشتر از جانب نیروهای لباس شخصی بود و در خلال برخی درگیری‌ها مردم عادی نیز تلاش می‌کردند که به دانشجویان بپیوندند. تعقیب و گریز متقابل دانشجویان و لباس شخصی‌ها در فاصله دانشگاه و ساختمان بسیج شماره دو در سمت راست درب اصلی دانشگاه همچنان ادامه داشت. در این فاصله تیراندازی نیز شروع شده بود. [۱۵] بر اساس گزارش شاهدان عینی درگیری‌ها حدود ساعت ۸ و ۹ به اوج خود رسیده بود. نیروهای لباس شخصی و حتی نیروی انتظامی به تیراندازی ادامه دادند؛ تیراندازی‌هایی که در جریان آن چندین دانشجوی دیگر زخمی شدند. نیروهای مسلح بسیج به سمت ساختمان دانشگاه پیشروی کرده و نهایتاً موفق شدند وارد صحن دانشگاه شده و آن را به اشغال خود درآورند:

«تجمع تا ساعت ۸ و ۹ شب ادامه پیدا کرد. مثل بیشتر تجمعات، کسانی که در تجمع بودند تشنه و گرسنه بین سنگ‌پیرانی و گلوله زدن گرفتار شده بودند. دانشجویان زیادی زخمی شده بودند. یعنی با اسلحه وارد دانشگاه شدند و دانشگاه را تسخیر کردند. آنروز دانشگاه تبریز تسخیر شد و امتحانات به بعد موکول شد و دانشگاه تعطیل شد... ما تا این ساعت نسبت به کشته شدن کسی [اطلاع] نداریم اما شاهد مجروح شدن تعداد زیادی از دانشجویان بودیم که در بیمارستان‌ها و حتی در خود زندان با ما بودند. پاهایشان، دستشان و جاهای مختلفشان. هم دختران و هم پسران.» [۱۶]

علی‌رضا رایگان می‌گوید: «نیروهای لباس شخصی دیگه ریخته بودند توی بیمارستان. بخشی از آنها رفته بودند بیمارستان امام خمینی که یک قسمتش دانشگاه علوم پزشکی تبریز است... یا حتی در همان خیابان‌های اطراف اگر آمبولانسی می‌رفت و می‌آمد و می‌دیدند که دانشجویی دارند، آن را می‌کشیدند با خودشون بیرون می‌بردند. ما از فاصله دور که با در جنوبی فاصله داشتیم به چشم خودمان می‌دیدیم.»

اسامی کامل کشته و زخمی‌شده‌های ۲۰ تیر دانشگاه تبریز هرگز اعلام نشد اما مقامات حکومتی فردای آن روز از کشته شدن یک طلبه بسیجی به نام محمدجواد فرهنگی خبر دادند. در ۱۸ تیر سال ۹۵ وبسایت دانا، نزدیک به اصولگرایان، در روایتی که پیرامون زندگی و فعالیت‌های این بسیجی منتشر کرد مدعی شد که او روز ۲۰ تیر در میانه تظاهرات و درگیری نیروهای بسیج و دانشجویان «از ناحیه سینه مورد اصابت گلوله قرار گرفته است.» [۱۷] اکبر عطری، عضو سابق شورای مرکزی دفتر تحکیم وحدت که در سال ۱۳۷۸ اتفاقات ۲۰ تیر دانشگاه تبریز را پیگیری می‌کرد به بنیاد برومند گفت که بنا به خبرهایی که به آنها رسیده بود، محمدحسین فرهنگی، «از پشت مورد اصابت گلوله قرار گرفته بود.» [۱۸] هیچ مقام حکومتی در مورد وقایع ۲۰ تیر تبریز اشاره‌ای به مسلح بودن دانشجویان نکرده است. منابع دانشجویی نیز از کشته شدن یک دانشجو به نام مژگان توکلی خبر دادند. «آن زمان خبر درگذشت یک دانشجوی زن به نام مژگان توکلی در همه دانشگاه‌های تبریز پیچیده بود. مقامات دانشگاه اما می‌گفتند چنین دانشجویی در فهرست دانشجویان آن سال تحصیلی نبوده است. درحالی‌که برخی از دانشجویان می‌گفتند که خانم توکلی تحصیلاتش به پایان رسیده بود و آن روزها برای دریافت مدرک در دانشگاه تبریز حضور داشته است.» [۱۹] موضوعی که از سوی مقامات حکومت و بسیجیان حامی آنها تکذیب شده است. [۲۰]

رسانه‌های چاپی تهران در تیرماه ۱۳۷۸ عمدتاً درگیر بازتاب حادثه کوی دانشگاه تهران بودند و به ندرت همزمان به پوشش وقایع دانشگاه تبریز پرداخته‌اند. با این حال روزنامه همشهری روز ۲۱ تیرماه، از به خشونت کشیده شدن

«تجمع آرام» دانشجویان از سوی حدود ۱۰۰ نیروی لباس شخصی خبر داده و بدون ذکر جزئیات تجمع دانشگاه تبریز هفته‌ها و ماه‌ها بعد و زمانی که مقامات رسمی به آن اشاره کردند در نشریات بازتاب یافت. بیشتر این گزارش‌ها مربوط به بازداشت و محکومیت برخی دانشجویان فعال دانشگاه‌های تبریز است.

«دانشجویان دانشگاه تبریز مظلوم‌تر واقع شده‌اند.»
مهدی کروی، رئیس وقت مجلس شورای اسلامی

واکنش مسئولان

فرمانداری شهرستان تبریز، روز بعد از حادثه، یعنی ۲۱ تیرماه ۷۸ در بیانیه‌ای با اشاره به «تجمع آرام تشکل‌های دانشجویی دانشگاه تبریز پیرامون وقایع اخیر کوی دانشگاه تهران که با متانت و حرکت‌های معقول قاطبه متدین و فهیم برگزار شده» از قصد حمله «عده معدودی از عناصر ناشناخته» به ساختمان ناحیه ۲ بسیج تبریز خبر داد.

فرمانداری تبریز روز ۲۴ مردادماه ۷۸، در سومین بیانیه خود پیرامون حادثه روز ۲۰ تیر دانشگاه تبریز نیز تاکید کرد: «برای راهپیمایی خارج از دانشگاه به هیچ کس مجوز داده نشده و [...] و اقدام آن دسته از افرادی که (دانشجو و غیر دانشجو) از همان دقائق اول تجمع آرام دانشجویان را بر هم زده و از دانشگاه خارج شده و قصد حرکت به سمت شهر را داشته‌اند و این نقطه آغاز اغتشاش بوده است... و البته حساب قاطبه دانشجویان فهیم و شایسته دانشگاه تبریز از مثنی آشوبگر و متخلف جداست [...]» در بند ۹ این بیانیه ۱۳ بندی، صراحتاً کانون مستقل دانشجویان دانشگاه تبریز، اعلام و اقدام به تحصن و حرکت آنها در روز حادثه دانشگاه تبریز را غیرقانونی اعلام کرده و نوشته است: «موضوع تحت پیگرد قضایی است.» [۲۱]

فعالان دانشجویی سابق دانشگاه تبریز و از جمله سازمان‌دهندگان تشکل کانون مستقل دانشجویان می‌گویند که اتهام «تشکل غیرقانونی» از این جهت وارد نبوده که کانون، درخواست مجوز کرده بود. خلیل‌علیزاده می‌گوید: «فعالیت‌های دانشجویی طبق قانون اساسی ایران فعالیت‌های صنفی و سیاسی به شرطی که مخل اسلام نباشد آزاد و قانونی است. شما باید برای فعالیت‌هایتان از کمیسیون ماده ۱۰ احزاب وزارت کشور تقاضای مجوز کنید. ما این روند را به جریان انداخته بودیم و کار و فعالیت ما کاملاً قانونی بود. یعنی بر اساس آن چارچوب قانونی که در جمهوری اسلامی وجود دارد ما از آن فرصت‌هایی که قانون داده بود استفاده کردیم. فعالیت ما کاملاً قانونی بود ولی سیاسی نبود.»

عارف سلیمی، دیگر فعال دانشجویی عضو این تشکل درباره سرنوشت تقاضای آنها برای کسب مجوز تا پیش از ۲۰ تیرماه به بنیاد برومند گفت:

«ما در آذرماه سال ۷۷ تقاضای مجوز کرده بودیم. بعد از مدتی وقتی جوابی نیامد اعتراض کردیم. گفتند شما برای ثبت یک تشکل صنفی سندیکایی اساس‌نامه نوشته‌اید. اسم اولیه تشکل ما کانون صنفی دانشجویان دانشگاه تبریز بود. گفتند طبق قانون هیچ تشکل صنفی سندیکایی حق ندارد در دانشگاه فعالیت کند. ما هم اساس‌نامه را تغییر دادیم که یک تشکل سیاسی تشکیل دهیم. طبق قانون باید طی ۳ ماه به ما پاسخ می‌دادند. اما ندادند. جمع شدیم و گفتیم در فلان روز و ساعت تجمع اعتراضی برپا می‌کنیم. بیانیه نوشته و آن را توزیع هم کردیم. این صحبت‌ها مال دو ماه قبل از ۲۰ تیر است. آنزمان بسیج دانشجویی تهدید کرد که در صورت برگزاری تجمع با ما برخورد خواهند کرد. رئیس دانشگاه به ما وعده داد که در برابر خودداری از برگزاری تجمع، طی یک ماه آینده پاسخ تقاضای ما مشخص خواهد شد. ماه آینده مصادف شد با حوادث ۲۰ تیر و بعد از آن هم هرگز به تقاضای مجوز ما جواب ندادند.» [۲۲]

دو سال پس از وقایع ۲۰ تیر، مقامات هنوز پاسخی به درخواست مجوز کانون مستقل دانشجویان نداده بودند. [۲۳]

پیگیری‌های قضایی، محکومیت دانشجویان، و مصونیت ناقضان حقوق آنها

درگیری‌های ۲۰ تیر برای تعداد زیادی از دانشجویان آغاز یک دوره سرکوب شدید، دستگیری، خشونت و دادرسی غیرعادلانه بود. فرمانداری تبریز در بیانیه ۵ مرداد تعداد دستگیرشدگان در این حادثه را ۲۶۰ نفر اعلام کرد با تاکید بر این نکته که آنها «عمدتا افراد غیر دانشجو بوده‌اند که در همان ساعت اولیه یا در روزهای اول همگی آزاد و تنها ۲۹ نفر جهت رسیدگی و بررسی بیشتر در اختیار مراجع ذیصلاح باقی مانده‌اند.» تعداد زخمی‌های این حادثه را نیز ۱۸۲ نفر اعلام کرد.

روزنامه همشهری روز ۲۵ شهریور ۱۳۷۸، از محکومیت «۲۱ تن از مسببان اصلی حادثه ۲۰ تیر دانشگاه تبریز» خبر داد و به نقل از رئیس دادگاه‌های انقلاب آذربایجان شرقی نوشت که این افراد هر کدام به ۳ ماه تا ۹ سال زندان محکوم شده‌اند. [۲۴]

به گفته همکلاسی‌ها، تعدادی از دانشجویانی که آن روز زخمی یا بازداشت شده بودند، بعد از عادی‌شدن شرایط دانشگاه و شروع ترم جدید دیگر به دانشگاه بازنگشتند. [۲۵]

با وجود تاکید مکرر مقامات، از جمله وزارتخانه‌های علوم و بهداشت بر «پیگیری مستمر مسائل و پیامدهای فاجعه کوی دانشگاه تهران و حادثه اسفبار دانشگاه تبریز»، [۲۶] اما در نهایت این دانشجویان بودند که اخراج، بازداشت و محکوم شدند و برخوردی با مسببان اصلی و مسلح درگیری‌ها صورت نگرفت.

هرچند مقامات حکومتی و قضایی هرگز اسامی بازداشت‌شدگان مرتبط با حادثه ۲۰ تیر دانشگاه تبریز را اعلام نکردند اما تحقیقات بنیاد برومند نشان می‌دهد که در همان روز اول دستکم ۲۰۰ نفر، عمدتاً دانشجو، بازداشت شدند که اسامی بسیاری از آنها در اختیار بنیاد برومند قرار دارد. خلیل علیزاده‌آذر، عارف سلیمی و نادر ضامن، ۳ فعال دانشجویی سابق دانشگاه تبریز هستند که در رابطه با نحوه محکومیت خود صحبت کرده‌اند. دو نفر اول که هر دو از سازمان‌دهندگان تجمع دانشگاه تبریز بودند، برای بار اول در این مورد شهادت دادند و گفتند که محاکمه آنها سریع و ابتدا بدون وکیل بوده اما در مراحل بعدی برخی به وکیل دسترسی پیدا کرده‌اند.

خلیل علیزاده‌آذر در مورد روند دادرسی خود به بنیاد برومند گفت:

«ابتدا هیچ‌کدام به وکیل دسترسی نداشتیم. همه در وزارت اطلاعات بودیم. یک عده به اطلاعات سپاه منتقل شده و شدیداً شکنجه شدند، اما آنها که در خود وزارت اطلاعات بودند تقریباً وضعیتشان بهتر بود. وقتی وارد دادگاه شدیم ابتدا بدون وکیل مدافع و تنها سوالی که پرسیده شده بود این بود که آخرین دفاعیات خود را انجام دهید. یعنی ما هنوز دفاع اول را نکرده بودیم که به دفاع آخر رسید. حکمی که به ما داده بودند، یعنی آن دادخواهی که برای ما آمده بود، این بود که یک تشکل غیرقانونی برای برهم زدن نظم و اخلال در امنیت عمومی... چون تشکل ما داشت روند ثبتش را طی می‌کرد تشکل غیرقانونی نبود... مسئله دوم این بود که ما داخل زندان بسیار تلاش کردیم که بتوانیم حداقل کتاب قانون جزایی را پیدا کنیم و از روی آن ببینیم اصلاً حکمی که به ما داده‌اند مربوط به کدام قانون است و آیا شامل ما می‌شود یا نه. شاید باور نکنید اما پیدا کردن مواد مخدر بسیار بسیار آسان‌تر بود از کتاب حقوقی که بر اساسش بتوانیم از خودمان دفاع کنیم.»

ابتدا ما هیچ‌کدام وکیل نداشتیم، کسانی که قبل از من رفتند دادگاه معمولاً حکم بالای ۸ سال گرفتند. ولی بعد از اینکه من رفتم دادگاه سوالی که مطرح بود این بود... وقتی از من خواستند، آخرین دفاعیات را بنویسم در داخل کاغذ نوشتم چون وکیل ندارم و روند پرونده را نمی‌دانم، نمی‌دانم چگونه باید از خودم آخرین دفاعیات را انجام بدهم. چون هنوز اولین دفاعیات را نکرده‌ام؛ پس وکیل می‌خواهم و چون وضعیت مالی‌ام خوب نیست، طبق قانون اساسی وکیل

تسخیری می‌خواهم. این جمله که من نوشتم از دوستان بعدی هم خواستم که همین را بنویسند. ما ۳ نفر بودیم که جلوی در دادگاه بودیم و آنها هم نوشتند و بعد از آن دیگه احکام پایین آمد. ریاست دانشگاه تبریز به اصطلاح تحت فشار قرار گرفت و یکی از اساتید دانشگاه تبریز را به عنوان وکیل برای ما مشخص کرد. ایشان هم یک سری دفاعیات قانونی کرد و بیشتر دوستان آزاد شدند.» [۲۷]

عارف سلیمی در مصاحبه با بنیاد برومند گفت: «ما در دادگاه اولیه به سه ماه تا هشت سال زندان محکوم شده بودیم. حکم من ده ماه بود. حکم دو تن دیگر از بچه‌های کانون هشت سال بود. حکم بقیه هم ده ماه، دو سال و در همین حدود بود. به نظر می‌رسید احکام را با توجه به سال ورود به دانشگاه داده بودند. دانشجویهایی که ترم بالایی بودند عمدتاً در طول چهار سال دوران دانشجویی شناخته شده بودند، احکام سنگین‌تری دریافت کرده بودند. برای یکی از دانشجویهای زخمی (نادر ضامن) که عضو کانون نبود، اوایل گویا حکم اعدام داده بودند. نادر ضامن اگر اشتباه نکند، آخرین نفری بود که بعد از حدود یکسال، به همراه دو دانشجوی دیگر عضو کانون، از زندان آزاد شد... بقیه دانشجویها بعد از حدود سه تا پنج ماه از زندان آزاد شدند. دو دانشجوی دختر هم در آن سال احضار و بازجویی شده بودند... یکی از دانشجویان اهل بوکان و دیگری اهل ارومیه یا سلماس بود.»

آقای عزیزاده‌آذر در مجموع ۱۰۸ روز و آقای سلیمی نیز حدود ۳ ماه در بازداشتگاه اداره اطلاعات و زندان مرکزی تبریز زندانی شدند. نادر ضامن نیز که روز ۳ مرداد همان سال هنگامی که داشت در مراغه دوران نقاهت خود را سپری می‌کرد، از سوی ماموران اداره اطلاعات تبریز بازداشت و به آن شهر منتقل شد. آقای ضامن نیز که هنگام بازداشت برای اعتراف به قتل محمدجواد فرهنگی شدیداً شکنجه، در مجموع حدود یک سال حبس شد. افراد دیگری مانند علی مهری و علی بیگس نیز از جمله دانشجویانی بودند که زندانی و محکوم شدند. همه این دانشجویان با احکام اولیه ۳ تا ۱۰ سال زندان روبرو بودند اما تقریباً همه آنها بعد از سپری کردن یک دوره از محکومیت خود آزاد شدند. تعدادی از فعالان نیز از ادامه تحصیل محروم شدند.

به حاشیه‌رفتن نقش زنان حوادث دانشگاه‌های تهران و تبریز

جایگاه زنان در حوادث دانشجویی تیرماه ۷۸ در تهران و تبریز جزو مبهم‌ترین ابعاد این دو رویداد تاریخی است. طی بیش از دو دهه گذشته روایت‌ها از این رویدادها به ندرت یا اصلاً به جایگاه و نقش زنان در این حوادث پرداخته نشده است. روزنامه‌نگاران و فعالان حوزه زنان دلیل چنین رویکردی را غلبه «روایت‌های مردانه» و شکلی از «تبعیض پنهان» می‌دانند.

آسیه امینی، روزنامه‌نگار و فعال حوزه زنان به همراه جواد منتظری، عکاس خبرنگار و یک خبرنگار دیگر از جمله نخستین افرادی بوده‌اند که فردای بعد از حمله به کوی دانشگاه تهران موفق شده وارد کوی دانشگاه تهران شوند.

photo credit: Hassan Sarbakhsian

این روزنامه‌نگار که ناظر تحولات آن زمان بوده می‌گوید آن روز دانشجویان پسر نسبت به وضعیت دانشجویان دختر ابراز نگرانی کرده و گفته‌اند اگرچه آنها آن روز مورد حمله فیزیکی قرار نگرفتند اما مثل بقیه دانشجویان در شب حادثه تا صبح پشت نرده‌ها ایستاده و شعار می‌دادند. [۲۸]

خانم امینی می‌گوید: «به خاطر اینکه حمله فیزیکی اصولاً به خوابگاه پسران بود. طبیعی بود که ما وارد خوابگاه پسران شویم، طبیعی است که تا اینجا حمله به خوابگاه پسران در کوی دانشگاه عمده شود. اما با اندکی فاصله از این رویداد و انتشار اسامی کشته‌شدگان، یعنی آقای عزت ابراهیم‌نژاد و خانم فرشته عزیزاده متوجه خواهیم شد که توجهات رسانه‌ای، سخنران‌ها و مصاحبه‌هایی که بعداً منتشر شدند بیشتر به سمت عزت ابراهیم‌نژاد بوده است. خیلی‌ها اسم خانم فرشته عزیزاده را که نامش به عنوان یکی از کشته‌شدگان ۱۸ ثبت شده نشنیده‌اند.»

یک فعال دانشجویی زن که تیرماه سال ۱۳۷۸ دانشجوی دانشگاه شهید مدنی تبریز که نمی‌خواهد نامش در این گزارش قید شود، می‌گوید در روز واقعه «دختران، بالاخص دخترهای دانشجوی شهرستانی که معمولاً بی‌محابا تر هستند در شرکت در اعتراضات، در تجمعات حضور داشتند.» [۲۹] فعال دیگری در مورد مشاهدات خود از ساعات پایانی تجمع ۲۰ تیر دانشگاه تبریز گفت: «طرفهای عصر قبل از اینکه کسی از در اصلی دانشگاه وارد دانشگاه شود چند تا از دانشجویان دختر که ما میشناختیم گُرد بودند و از همکاران ما بودند، نه جزو هیئت موسس کانون، ولی از دانشجویان فعال بودند. یکی دو نفرشان بیهوش شده بود جلوی دانشکده کشاورزی. من از آقای علی مهری خواستم اگر برایش ممکن است ایشان ماشین داشتند اینها را با ماشین به بیمارستان برسانند. آقای مهری اینها را سوار ماشین کرد و از در اصلی خارج شد و ما دیدیم که اینها جلوی در اصلی دانشگاه بازداشت کردند. این آخرین باری بود که ما آقای مهری را دیدیم و حدس زدیم که خودشان و چند دانشجوی دختر بازداشت شدند.»

مساله حضور فعال زنان در این تجمع نه تنها از سوی برخی دیگر از شاهدان عینی تایید شده، بلکه از لابلای سطور بیانیه‌های شدیدالحن نهادهای دولتی نیز مشاهده می‌شود. از جمله جمعی از اساتید دانشگاه تبریز در نامه خود به وزیر علوم و آموزش عالی نوشته‌اند: «نیروهای مردمی وقتی به اشرار دست یافتند، از دختران خواستند که محوطه را ترک نمایند و هیچ آسیبی به دختران شرور نرسید. آنوقت روزنامه‌های آلت دست بیگانگان از قول نماینده مردم تبریز می‌نویسند که دختران را در دانشگاه لخت کردند و شلاق زدند و نظایر آن.» [۳۰]

تعهدات نقض شده

با گذشت بیش از ۲۰ سال از وقایع تیرماه سال ۱۳۷۸، هنوز بسیاری از زوایای آن میهم باقی مانده است. هنوز تعداد دقیق کشته‌شدگان، مجروحان، بازداشت‌شدگان و محکومان حوادث کوی دانشگاه تهران و دانشگاه تبریز مشخص نیست. حکومت ایران همچنان از شفافیت طفره می‌رود و حق خانواده‌ها و جامعه به دانستن حقیقت را که برای اجرای عدالت اساسی است نقض می‌کند. اما اعتراضات تیرماه ۷۸ نمایانگر عدم مدارای حکومت و دستگاه قضایی با تجمع‌ها و تشکل‌های مستقل و ابراز نارضایتی از طرف شهروندان است. دانشجویان با اتکا به حقوقی که حتی در قانون اساسی هم برای تجمع و اعتراض پیش‌بینی شده دست به این اعتراضات زدند، اما مورد خشونت قرار گرفتند و سرکوب شدند.

دستگاه قضایی نه تنها با عاملان سرکوب و کشتار دانشجویان برخورد نکرد و ضاربان دانشجویان و آمران حمله به دانشجویان را تحت پیگیری قضایی قرار نداد، بلکه در برابر دانشجویان معترض را بازداشت و بدون حضور وکیل از آنها بازجویی کرد. تعدادی از دانشجویان را از دانشگاه اخراج کرد و تعدادی را در دادگاه‌های غیرعادلانه محاکمه و به اتهاماتی مانند «اقدام علیه امنیت ملی» و «اخلال در نظم عمومی» تا ۸ سال حبس محکوم کرد. نتیجه عکس العمل مقامات به تجمعات تیر ۱۳۷۸ تقویت فرهنگ عدم پاسخگویی در نهادهای انتظامی و امنیتی بود. در دو دهه پس از این وقایع هزاران دانشجو به دلیل تاکید بر حق آزادی بیان و حق تشکیل مجامع و تجمعات مسالمت آمیز، که ایران با تصویب میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی به احترام به آن متعهد شده است، مورد حمله و سرکوب قرار گرفتند و بسیاری از آنان از آزادی و حق تحصیل محروم شدند.

[۱] روایت مدیر کل وقت کوی دانشگاه، محمدکاظم کوهی، که از زمان آغاز ماجرای ۱۸ تیر در کوی دانشگاه حضور داشته: «عموماً عرف بر این بود که دانشجویان در موارد اعتراضی، اجتماعی را تا حد فاصل جلال آل‌احمد یا درب اصلی کوی تشکیل می‌دادند و با هماهنگی‌ای که ما با نیروی انتظامی، حراست کل و حراست وزارت علوم داشتیم، این تجمعات، بدون کوچکترین درگیری یا تنش به پایان می‌رسید... تفاوت این تجمع با سایر تجمعات در این بود که خودروهای زرهی یگان ویژه با مامورانی با لباس‌های ضد شورش به فرماندهی شخصی به نام سردار امیراحمدی در مقابل کوی مستقر شدند. شخصاً، بلافاصله، پس از مشاهده این موضوع، از این فرد خواهش کردم که صحنه را ترک کنند؛ چرا که معتقد بودم این نحو استقرار نیروهای یگان ویژه، موجب تحریک دانشجویان می‌شود... ایشان اما در پاسخ به خواهشی که کردم، من را با ضربه‌ای به داخل جوی آب پرت کرده و در همین حین، دانشجویانی که شاهد ماجرا بودند، از این رفتار خشمگین شده و به بیرون آمدند... حتی پس از این رفتار نیز باز خواهش کردم که حدوداً ۵ دقیقه زمان به ما بدهد تا دانشجویان را به داخل کوی برگردانده و حتی راضی به ترک محل اطراف نرده‌ها کنیم. واکنش این فرد اما همچنان توأم با توهین و پرخاشگرانه بود و پس از آن دستور حمله به داخل کوی را صادر کرد... مساله مهم اما در این بود که جمع زیادی از افرادی که لباس شخصی به تن داشته و کاملاً سازماندهی شده به نظر می‌رسیدند... به داخل کوی رفته و با حرکت به سمت ساختمان دانشجویان خارجی و حتی حمله به دانشجویانی که در خواب بودند، آغاز و انعقاد نطفه درگیری را رقم زدند.» مصاحبه محمدکاظم کوهی با ایسنا، ۲۲ تیر ۱۳۹۸:

<https://www.isna.ir/news/9804221123>

- [۲] در همان روزها که دانشجویان دانشگاه‌های فردوسی مشهد، علوم پزشکی خراسان، دانشگاه اصفهان، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان و دانشجویان دانشگاه شیراز موفق به برگزاری تجمع‌های شدند که اطلاع‌آی از جزئیات آن در دست نیست. روزنامه همشهری، اعلام همبستگی دانشجویان چند دانشگاه کشور با دانشجویان تهران، دوشنبه، ۲۱ تیرماه ۱۳۷۸، شماره ۱۸۷۴.
- [۳] مساله به حاشیه رفتن حوادث دانشگاه تبریز در مقایسه با کوی دانشگاه آفندر پررنگ بوده که رئیس وقت مجلس شورای اسلامی در دیدار با دانشجویان نیز از آن به عنوان "مظلومیت مضاعف" یاد کرده است. مهدی کروی یک سال بعد از وقایع تیرماه ۷۸ در دیدار با اعضای شورای مرکزی انجمن اسلامی دانشجویان دانشگاه تبریز گفت: "اگرچه تاکنون در خصوص مجازات متهمین اصلی کوی دانشگاه تهران نیز اقدامی صورت نگرفته، اما فضای عمومی کشور و به ویژه اظهار همدردی مقام رهبری، ریاست جمهوری و سایر مسئولان تا حدودی باعث تسکین آلام دانشجویان کوی دانشگاه تهران شد و در این خصوص می‌توان گفت که مظلومیت دانشجویان دانشگاه تبریز مضاعف است." روزنامه اطلاعات، یکشنبه ۲۳ مرداد ۱۳۷۹.
- [۴] مصاحبه با خلیل عزیزآذر، فعال دانشجویی، عضو هیئت موسس تشکل کانون مستقل دانشجویان دانشگاه تبریز که بعد از این واقعه بازداشت، زندانی و از دانشگاه اخراج شد. (مصاحبه با بنیاد برومند، ۳ ژوئن ۲۰۲۰)
- [۵] "تجمع دانشجویان در دانشگاه تبریز به خشونت گرایید"، روزنامه همشهری، ۲۱ تیرماه ۱۳۷۸.
- [۶] خلیل عزیزآذر، مصاحبه بنیاد برومند، ۳۰ ژوئن ۲۰۲۰.
- [۷] دست کم دو عضو هیئت موسس این تشکل در مصاحبه با بنیاد برومند، تأیید کرده‌اند که سازماندهی این تجمع روز و شب ۱۹ تیرماه ۷۸ انجام شده است. مطلع کردن دانشجویان به واسطه انتشار و توزیع بیانیه و همچنین گفته‌های شفاهی دانشجویان در خوابگاه صورت گرفته است. بیانیه شدیدالحن "کانون مستقل دانشجویان دانشگاه تبریز که نسخه‌ای از آن در اختیار بنیاد برومند قرار گرفته، با عبارت "خون بر شمشیر پیروز است" آغاز شده و در آن از دانشجویان دانشگاه‌های تبریز خواسته شده تا "در اعتراض به عملکرد عاملان اصلی این فاجعه دردناک و به خونخواهی خون‌های پاک ریخته شده در صحن مقدس کوی دانشگاه دانشگاه تهران، از فردا یکشنبه [۲۰ تیر ۷۸] ساعت ۱۰ صبح تا ۲۴ ساعت در مقابل سایت ریاست دانشگاه تبریز تحصن آرام و غمباری خواهیم داشت."
- [۸] نادر ضامن، از فعالان دانشجویی دانشگاه تبریز در مصاحبه با وبسایت نشریه الکترونیکی روز آنلاین، گفته است: "شب نوزدهم تیرماه، انجمن اسلامی دانشگاه تبریز از طریق پیج خوابگاه از دانشجویان دعوت کرد به نشانه همدردی با دانشجویان آسیب دیده دانشگاه تهران، ظهر روز ۲۰ تیر در محوطه ساختمان ریاست دانشگاه تبریز تجمع کنیم." (مصاحبه با فرشته قاضی، روز آنلاین، ۶ شهریورماه ۱۳۸۹)
- [۹] نادر ضامن، ناگفته‌های ۲۰ تیر ۷۸ دانشگاه تبریز، وبسایت اویرنجی سسی، ۱۰ جولای ۲۰۱۵، فایل پی‌دی‌اف، ص ۳.
- [۱۰] شبکه اطلاع‌رسانی دانا، بازخوانی غائله ۲۰ تیر ۱۳۷۸ دانشگاه تبریز، ۲۱ تیرماه ۱۳۹۳
- <https://www.dana.ir/news/111770.html>
- [۱۱] علیرضا رایگان، دانشجوی سابق دانشگاه آزاد تبریز که روز ۲۰ تیر در تجمع دانشگاه تبریز حضور داشته است، مصاحبه با بنیاد برومند، ۲۵ ژوئن ۲۰۲۰.
- [۱۲] خلیل عزیزآذر، مصاحبه با بنیاد برومند، ۳۰ ژوئن ۲۰۲۰.
- [۱۳] علیرضا رایگان، مصاحبه با بنیاد برومند، ۲۵ ژوئن ۲۰۲۰.
- [۱۴] نادر ضامن، ناگفته‌های ۲۰ تیر ۷۸ دانشگاه تبریز، اویرنجی سسی، ۱۰ جولای ۲۰۱۵، فایل پی‌دی‌اف، ص ۴.
- [۱۵] نادر ضامن، ناگفته‌های ۲۰ تیر ۷۸ دانشگاه تبریز، اویرنجی سسی، ۱۰ جولای ۲۰۱۵، فایل پی‌دی‌اف، ص ۴.
- [۱۶] خلیل عزیزآذر، مصاحبه با بنیاد برومند، ۳۰ ژوئن ۲۰۲۰.
- [۱۷] شبکه اطلاع‌رسانی دانا، نگاهی به زندگی شهید فتنه ۷۸، تیرماه ۱۳۹۵
- [۱۸] اکبر عطری، مصاحبه با بنیاد برومند، ۲۲ ژوئن ۲۰۲۰
- [۱۹] عارف سلیمی، فعال سابق دانشجویی، عضو هیئت موسس تشکل کانون مستقل دانشجویان دانشگاه تبریز که بعد از این واقعه بازداشت و زندانی شد. مصاحبه با بنیاد برومند، ۲ جولای ۲۰۲۰.
- [۲۰] بسیج دانشجویی دانشگاه‌های تبریز در نامه‌ای سرگنده به شورای عالی امنیت ملی پیرامون وقایع ۲۰ تیر دانشگاه تبریز کشته شدن "مژگان توکلی" را "شایعه"، و انتشار خبر آن را در کنار "شعرهای تند و عجولانه" و "انتشار گزارشات مخدوش"، "بی‌مسئولیتی در قبال قانون" خواند که "حاصلی جز تحریف واقعیات ندارد."
- [۲۱] بیانیه فرمانداری تبریز، ۵ مرداد ۱۳۷۸ (نسخه‌ای از این بیانیه در آرشیو بنیاد برومند محفوظ است).
- [۲۲] عارف سلیمی، مصاحبه با بنیاد برومند، ۲ جولای ۲۰۲۰.
- [۲۳] خبرگزاری ایسنا خبر از اعتصاب غذای اعضای "کانون مستقل دانشجویان دانشگاه تبریز" از ۱۸ تا ۲۰ تیر داد. به گفته علی مهري: این اعتصاب در اعتراض به عدم پاسخگویی مسئولان نسبت به قبول یا رد درخواست مجوز برای تأسیس این کانون که ۲ سال بدون پاسخ مانده، صورت خواهد گرفت. (۶ تیرماه سال ۱۳۸۰) <http://www.isna.ir/news/8004-03044>
- [۲۴] روزنامه اطلاعات، پنجشنبه، ۲۵ شهریور.
- [۲۵] علیرضا رایگان، مصاحبه با بنیاد برومند، ۲۵ ژوئن ۲۰۲۰.
- [۲۶] روزنامه اطلاعات، یکشنبه ۲۶ تیرماه ۱۳۷۹.
- [۲۷] خلیل عزیزآذر، مصاحبه با بنیاد برومند، ۳۰ ژوئن ۲۰۲۰.
- [۲۸] آسیه امینی، روزنامه‌نگار و فعال حوزه زنان، از جمله نخستین روزنامه‌نگاران و ناظران اجتماعی که روز ۱۹ تیرماه ۱۳۷۸ موفق شده وارد کوی دانشگاه تهران، خوابگاه پسرانه شود. او در طول حدود یک هفته اعتراض دانشجویان در دانشگاه تهران و کوی دانشگاه، به عنوان خبرنگار از نزدیک ناظر وقایع بوده است. (مصاحبه با بنیاد برومند، ۲ جولای ۲۰۲۰)
- [۲۹] مصاحبه با بنیاد برومند، جولای ۲۰۲۰. (نام مصاحبه شونده به درخواست او محفوظ است)
- [۳۰] نامه جمعی از اساتید دانشگاه تبریز به وزیر علوم و آموزش عالی، تیرماه ۱۳۷۸ (کپی این نامه از سوی یکی فعالان سابق دانشجویی تبریز در اختیار بنیاد برومند قرار گرفته است).
- [۳۱] اصل ۲۷ قانون اساسی تأکید می‌کند که "تشکیل اجتماعات و راهپیمایی‌ها، بدون حمل سلاح، به شرط آنکه محل به مبانی اسلام نباشد آزاد است."